

До питання про особливості мовної ситуації в Україні 10-20-х років ХХ століття

В. О. Гуменяк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: v.gumenyak@karazin.ua

Paper received 04.02.20; Accepted for publication 20.02.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-218VIII66-07>

Анотація. Стаття присвячена аналізу мовної ситуації в Україні початку ХХ сторіччя. Здійснено огляд наукової літератури з означеної теми, схарактеризовано базові детермінанти мовної ситуації, висвітлено особливості поширення української мови в освітній, видавничій, релігійній та інших сферах суспільного життя. Простежено особливості динаміки мовної ситуації в аспекті збільшення ваги українського слова в культурному житті українців початку минулого століття. Акцентовано на специфіці формування мовної ситуації в умовах нестабільності політичних режимів за часів національно-визвольних змагань.

Ключові слова: мова, нація, мовна ситуація, відновлення української державності, національна ідентичність

Вступ. Науковці значну увагу приділяють аналізу мовної ситуації та розвитку української літературної мови на різних етапах її становлення в умовах українсько-російського білінгвізму (Л. Біланюк, І. Білодід, В. Брицин, Г. Вусик, О. Зарецький, Г. Іжакевич, Л. Масенко, О. Тараненко, О. Ткаченко та інші). Дослідники зосереджуються на таких основних детермінантах мовної ситуації, як поділ населення за ознакою «українськомовності-російськомовності», використання української мови в різних сферах суспільного життя, наявність у країні регіонів з відмінними культурно-мовними та соціально-політичними традиціями та орієнтаціями. Регіональні соціолінгвістичні дослідження в їх скерованості на мовну ситуацію здійснюють Г. Вусик, В. Демченко, І. Попова, З. Комарова, М. Степаненко, Л. Ткач та інші.

Аналіз мовної ситуації періоду 10-20-х років ХХ століття є необхідною передумовою вивчення закономірностей становлення законодавчого підстилю в українській мові означеного періоду.

Огляд публікацій за темою. В українській лінгвістиці мовна ситуація доби відновлення української державності початку ХХ ст. висвітлена фрагментарно. Окремі складники мовної ситуації схарактеризовані у статті О. Копиленка «Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917-1920 рр.». Проводячи паралелі з сучасною мовною ситуацією в Україні, дослідник наголошує на неминучій політизації мовного питання під час його законодавчого регулювання [11]. Л. Підкуймуха, здійснюючи аналіз мовної поведінки українців, окреслює історичні передумови та шляхи формування мовної особистості в її тісному зв'язку з мовною ситуацією у першій половині ХХ століття [17].

Особливості мовної ситуації тогочасного періоду в країні значною мірою зумовлювалися використанням російської мови у різних сферах суспільного життя. У цьому зв'язку виникає питання про здійснення мовної політики в Україні періоду відновлення української державності.

І. Терлюк досліджує російський етнонаціональний чинник у правовій політиці українських державних формацій Наддніпрянщини (1917-1921 роки). На підставі аналізу правових заходів українських національних урядів учений доходить висновку, що політика Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР щодо російської національної меншини

була виваженою та толерантною [20]. Серед чинників, що впливали на становище росіян українських губерній Російської імперії, автор виділяє чисельність (3,5 млн. (9,9% від загальної кількості населення) станом на 1916 рік), соціальне становище та суспільно-політичний статус. «Фактично росіяни, з погляду суспільного розподілу праці, домінували у стратегічних сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя» [15, с. 56]. Право на освіту, гідне життя, можливість робити кар'єру «відкривалася тільки перед тими, хто був або росіянином, або зрусифікованим інородцем, чи, не будучи ним, слухняно виконував службу національного урядовця, вірно служачи верховній імперській владі. Національне в цих умовах, особливо за тих обставин, що склалися в Україні, мало право на існування лише у вузьких, суворо обмежених рамках цієї ситуації» [14]. На початок 1917 року суспільно-політичний статус росіян змінюється, він втрачає свою роль і значущість.

У монографічних дослідженнях подається більш повне, цілісне уявлення про стан мовної ситуації доби національно-визвольних змагань. О. Данилевська у роботі «Мова в революції та революція в мові» комплексно висвітлює мовну політику УЦР, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР [6]. Ю. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус» наголосив на опосередкованих показниках поширення української мови в містах: «Прямих відомостей про розповсюдження української мови немає, але посередні – число українських шкіл, число українських видань – досить промовисті, хоч, звичайно, у великих містах, особливо периферійних, що тільки вряди-годи і то недовго перебували в кордонах Української держави (Харків, Катеринослав, Миколаїв, а зокрема Одеса й Донбас), російська мова нічого не втратила як засіб громадського спілкування» [27, с. 90]. За спостереженнями автора, в підпольській Україні мова виконувала «не саму тільки комунікативну функцію між селянами, духовенством та іншими групами інтелігенції; вона набула нового значення як засіб національного самоутвердження, як форма виклику, як вияв зневаги до політичного режиму» [27, с. 146]. Мовна політика угорського режиму була подібна до політики перед кінцем Першої світової війни. Уряд ставився вороже до української мови та фактично заборонив її уживати [27, с. 166].

Г. Вусик, аналізуючи мовну ситуацію в Центрально-

Східній Україні в першій половині ХХ ст., з'ясувала причини й наслідки білінгвізму, сконструювала типологію станів мовної ситуації на основі демографічних показників, мовного характеру освіти та видавничої справи. Здійснюючи історичний екскурс, дослідниця виокремлює три періоди розвитку мовної ситуації в Центрально-Східній Україні: 1) імперський (1900-1921), 2) коренізація (1921-1930), 3) русифікація (1930-1950), а саму мовну ситуацію визначає як дисгармонійну, незбалансовану, білінгвальну й таку, що позначилась спрямованістю у бік російської мови [2]. Автори монографії «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки» зауважують, що внаслідок русифікаторської політики царизму українська мова була зведена до рівня «сільської говірки» і перебувала на межі зникнення [22, с. 8]. З такими міркуваннями навряд чи можна погодитись, оскільки українська мова продовжувала розвиватися, навіть незважаючи на відсутність офіційної підтримки, відсутність розвиненої системи українськомовної освіти, українськомовної церкви, недопущення української мови до сфер книгодрукування, урядування, судочинства, адміністративної сфери, військової служби.

Окреме місце серед досліджень мовної ситуації та мовної політики посідають праці сучасників подій національно-визвольних змагань: М. Грушевського, С. Єфремова, А. Кримського, О. Курило, О. Левицького, І. Огієнка, О. Синявського, В. Самійленка, Р. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, Є. Тимченка, С. Шелухіна та інших. М. Грушевський акцентує важливість боротьби «за рідну мову та рідну школу», через те, що «серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування» [5, с. 13]. І. Огієнко відзначає значний вплив на розвиток літературної мови «буденного живого життя», що його формують школа, церква, театр, кіно, преса, державні уряди, приватні підприємства й т. ін. [16, с. 190]. Прогресивними з політичної точки зору були погляди на мовне питання С. Шелухіна, який вважав мову найбільш очевидною ознакою етнічності, тому заборони щодо вживання народної мови мають катастрофічні наслідки для духовного стану й культури народу. «Питання про мову для народності – се те ж саме, що питання про душу, життя, честь і моральну гідність окремої людини» [28, с. 3]. Торкається дослідник і питання мовної ситуації: «Через те, що мова народності – се найочевидніший і найяскравіший вираз її і свідок існування її й гідності, питання про мову національної культури стало болючим, вразливим і викликає багато запалу й гостроті в розмовах», – підкреслює автор [28, с. 3].

Мета. Мета розвідки полягає в тому, щоб на основі опрацювання нової джерельної бази комплексно висвітлити особливості функціонування української мови та стан мовної ситуації періоду відновлення української державності початку ХХ століття.

Матеріали та методи. Матеріалом дослідження є законодавчі акти перших українських формацій, що регулювали питання мовної ситуації; архівні документи Міністерства внутрішніх справ УНР, праці сучасників, присвячені книговидавничій справі та періодиці України зазначеного періоду.

Результати та їх обговорення. Мовна ситуація пері-

оду 10-20-х років ХХ століття значною мірою зумовлюється особливостями функціонування української мови на територіях, які перебували у складі Російської імперії та Австро-Угорщини. Якщо в Галичині й на Буковині українська мова мала статус краєвої (офіційної) мови і мала можливість використовуватися майже у всіх сферах суспільного життя, була мовою освіти, літератури, науки, театру, періодичних видань і т. ін., то в умовах жорстких заборон української мови, що діяли в кордонах Російської імперії, склалися вкрай несприятливі обставини для українського національно-культурного розвитку. Л. Ткач підкреслює: «Соціальна структура українськомовного континенту на східно- та західно-українських землях була неоднаковою. Це впливало на кількісні і якісні параметри соціалізації української мови й об'єктивно створювало культурний тиск з боку Галичини і Буковини, оскільки в цих краях українська мова увійшла практично до кожної сфери життя, в тому числі – й до таких, які характеризують побут міста і міську культуру» [21].

З метою достовірного реконструювання ідеологічного підґрунтя та соціо-політичних детермінант мовної ситуації напередодні Української революції звернімо увагу, з одного боку, на залежність мовної ситуації від національно-визвольного руху та соціальної активності українців, а з іншого, – на деякі власне культурні чинники формування мовної ситуації, передусім освіту, науку, пресу, релігію та театральне мистецтво.

У цьому зв'язку виникає необхідність з'ясувати закономірності формування української літературної мови початку ХХ століття, урахувавши особливості впливу екстралінгвальних чинників на вироблення періодизації мовної ситуації означеного періоду.

Більшість дослідників визначають надзвичайно низький рівень освіченості селянства. Згідно з переписом населення Російської імперії у 1897 році 86,4% тих, хто мешкав на території України, були неписьменними, рівень грамотності серед сільського населення України становив від 4 до 9,7% [18, с. 297]. За даними на 1913 рік, що їх назвав Г. Петровський у своїй промові в Державній думі 20 травня 1913 року, відсоток грамотності в європейській Росії збільшився до 30%, а в українських губерніях – до 20%. Далі ситуація ще покращилася: якщо у 1913 році на 1000 осіб – 195 були письменними (ч – 295, ж – 95), то у 1920 році – 347 (ч – 451, ж – 255).

Піднесення освітнього руху за часів Української революції 1917 – 1921 рр., запровадження ідей національної школи мало важливе значення для формування національної свідомості громадян. Розуміючи, що денационалізація «народних мас стоїть на перешкоді всякому поступовому рухові» необхідним кроком УЦР вважала українізацію початкової, середньої та вищої школи [29, с. 68]. Основні засади реформування системи освіти визначили I та II Всеукраїнські учительські з'їзди. Постанови у справах організації освіти секції нижчої, середньої та вищої школи містили директиви щодо обов'язкового навчання української мови, літератури, історії у нижчих та середніх школах, у частині націоналізації вищих навчальних закладів пропонувалося «звернутись до професорів та учителів вищих шкіл України, які володіли українською мовою, із закликом, аби зараз же переходили на українську мову викладання або, принаймні, відкривали паралельні курси на українській

мови». Делегати підтримали заснування секції вищої школи при Українському науковому товаристві, а також необхідність створення Української Академії Наук «як неминуче потрібного органу для розвитку українознавства і взагалі науки на українській мові» [12, с. 23-24].

Великий вплив на формування національної свідомості справила періодична преса. Поділяючи думку Г. Вусик щодо виокремлення імперського періоду розвитку мовної ситуації в першій половині ХХ століття на Наддніпрянщині (1900-1921 рр.) й беручи до уваги власне соціокультурні та соціально-політичні детермінанти функціонування української мови, пропонуємо в межах цього періоду виділяти такі етапи: 1) 1900-1905 рр. – поява перших друкованих українськомовних періодичних видань, періодика під контролем місцевих адміністрацій; 2) 1905-1907 рр. – проголошення свободи слова, мови та скасування цензури; 3) 1908-1916 рр. – посилення утисків щодо свободи слова і друку, провадження військової цензури з початком Першої світової війни; 4) 1917-1921 рр. – відродження української державності, поява великої кількості українськомовних видань.

Говорячи про стан української преси початку ХХ століття, слід зазначити, що до 1905 року на Наддніпрянщині практично не існувало українськомовних періодичних видань (існувало декілька газет, які виходили російською мовою). Як зазначають В. Георгієвська та Н. Сидоренко, «з огляду на те, що вся рекламно-довідкова періодика видавалася на території Східної України до 1917 р. російською мовою, ми не знайшли жодного видання, де були б істотні вкраплення в тексти українською мовою» [3, с. 77]. Дослідниці підсумовують, що, незважаючи на значний рівень розвитку рекламно-довідкової преси, українською мовою не виходило жодного видання цього жанру, а українськомовна преса містила лише окремі тексти українською мовою: про «малоросійські» та галицькі книжки і часописи, приватні та сільськогосподарські оголошення, окремі зразки реклами товарів і послуг масового вжитку.

За даними історико-бібліографічного етюдю «Українська преса (1816-1923 рр.) В. Ігнатієнка, на території Наддніпрянщини протягом 1905-1907 рр. виходило вже 40 українськомовних періодичних видань: у 1905 році – 7, 1906 – 32, 1907 – 11 назв (на території Наддніпрянщини – 99 назв за цей період). Як бачимо, у 1906 році боротьба за українську пресу досягла значного успіху (зросла кількість періодичних видань, «фахова й наукова преса розцвіла у всіх своїх розгалуженнях і, збільшившись кількісно, зміцнилась і стала глибшою по змісту» [9, с. 52].

І. Гирич вважає головним показником поширення національної свідомості кількісні характеристики передплатників національної преси. На 1906 рік нараховувалося від двох до трьох тисяч передплатників українськомовних видань («Нова громада» – 400, «Українська жінка» – 800, «Літературно-науковий вісник» – 700, «Громадська думка» – перше півріччя 1906 року – 4093, друге півріччя – 1509 передплатників) [4]. Натомість у 1917 році протягом березня-квітня з'являються такі газети, як «Нова рада», «Робітнича газета», «Народна воля», сукупний тираж яких сягав 25 тис. екземплярів, що свідчило про масовість українського національного руху.

Власне підтвердженням поживленого інтересу до українського слова є і попит на українські книжки.

С. Єфремов, аналізуючи становище української книги у переддень Першої світової війни, звертає увагу на працю В. Доманицького, присвячену українському видавничому руху в Росії, «бо вона не тільки подає фактичні дані й підбиває підсумки за певний період, але й одбиває ті погляди, що мали на книжку українські діячі того часу»[10].

У донесенні начальника Харківського губернського жандармського управління О. Риковського директору Департаменту поліції С. Белецькому про поживлення культурно-освітньої діяльності української інтелігенції у Харкові від 19 січня 1912 року повідомлялося, «що з кінця минулого року в Харкові серед місцевої українофільської інтелігенції проявляється помітне поживлення, що виразилося головним чином у виданні (з 1 цього січня) українського органу «Сніп» ... Судячи з виданих номерів цього журналу, напрямом його вузько націоналістичний, перейнятий прагненням до культурного відокремлення населення України (переклад наш – В. Г.) [24].

Протягом 1905-1914 років вийшло друком 650 назв періодичних видань (зокрема, 149 – на Наддніпрянщині, 365 – на Наддністріянщині та 136 періодичних видань поза межами України), тобто, за підрахунками автора, в середньому 65 назв на рік. З початком Першої світової війни спостерігаємо посилення утисків щодо свободи слова й друку, заборону видавати «произведения печати» українською, єврейською та іншими мовами, крім державної російської, як наслідок – зменшення кількості друкованих видань і нелегальне видання української періодичної преси.

За часів відновлення української державності (1917-1921 рр.) вийшло друком 987 назв, тобто в середньому приблизно 197 на рік (проти періоду 1905-1914рр. кількісний показник збільшився втричі). Найкращим роком для української преси в 1917-1921 рр. став 1918 рік. «Саме україномовна періодика була потужним засобом удержавлення української мови, стимулювала внутрішній розвиток мови, посилюючи її стильову диференціацію, сприяючи процесам нормалізації та кодифікації правопису», – підкреслює О. Данилевська [6, с. 104].

Наслідком революційних подій 1905-1907 рр. стала активізація релігійного життя. Вирішення церковно-релігійного питання у часи національно-визвольних змагань було одним з ключових. Упродовж 1917-1921рр. державними установами, що регулювали стосунки держави і церкви, були Департамент ісповідань Міністерства внутрішніх справ Української Центральної Ради, Міністерство ісповідань Української Держави та Міністерство культур Директорії УНР. Ці структури намагалися виробити певні принципи церковного життя, зокрема відокремлення від Російської Православної Церкви, проголошення автокефалії, вирішення мовного питання. На Полтавському Єпархіальному з'їзді, що відбувся 3-6 травня 1917 року була проголошена доповідь «Про українізацію Церкви» та прийнято низку положень, серед яких – «служба Бога в Українській Церкві українською мовою» [19, с.10-12]. Так само про необхідність українізації церкви йшлося на Першому вільному Єпархіальному З'їзді Волинського духовенства і мирян.

Єпархіальні з'їзди у Чернігові, Харкові, Одесі, Катеринославі, що спочатку визнали українську мову непридатною до літургій, згодом висловилися за вживання

рідної мови в церкві та духовних школах. 9 березня 1917 року УЦР у відозві «До українського народу» зазначила необхідність вживання української мови служителями церкви: «З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні» [23, с.38]. Проте переважна більшість духовництва України підтримувала відновлення самоврядування на чолі з Патріархом. Відтак, відбувалося протистояння двох церковних таборів: православної церквою в Україні, що орієнтувалася на Москву, та Всеукраїнською Православною Церковною Радою, що відстоювала ідеї націоналізації церкви. І хоча способи вирішення церковних питань Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія пропонували різні, проте основним завданням була українізація православної церкви в Україні, досягнення автокефалії та соборності. Влітку 1918 р. на другій сесії Всеукраїнського православної собору ухвалено рішення про автономію Української православної церкви, проте пропозиції щодо її автокефалії не були підтримані. Під проводом митрополита В. Липківського почалося відродження давніх національних традицій в церковному житті, впровадження української мови в богослужіння. Процес українізації церкви знизу (від патріархальних громад) передбачав лише окремі акції підтримки українського національного руху у церкві.

Одним з перших документів Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР) була відозва об'єднаних рад українських православних парафій м. Києва «Чого хочуть православні українці в своєму житті?» (квітень 1919 р.), в якій йдеться про те, що православні українці хочуть хвалити Бога й дякувати Йому в молитвах як в Божих храмах, так і повсякчасно в щоденному житті рідною мовою». Наголошується, що цим самим вони не чинять зневагу слов'янській мові, а тільки визнають, що вона малозрозуміла для більшості [25, арк. 115-116]. На пленарному засіданні ВПЦР 5 травня 1920 р. проголошено автокефалію Православної церкви в Україні [26, арк. 105]. 14-16 жовтня 1921 року у Києві в Софійському соборі відбувся Всеукраїнський Православний Церковний Собор, що здійснив оформлення Української автокефальної православної церкви, визнавши недійсним акт 1686 року про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату РПЦ. Перекладовою комісією при ВПЦР було здійснено переклади богослужбової літератури, за текстами яких відправлялися богослужіння. Українська мова з літературним перекладом заголовків і текстів молитов з'являється у релігійних музичних творах, зокрема завдяки українському композитору, протоієрею УАПЦ Кирилу Стеценко, який вважав необхідним негайно запровадити загальні співи у церкві, бо це є найкращий засіб українізації церковного співу [8, с. 4]. Проте відсутність чіткої політики українських національних формацій 1917-1921 рр. щодо питань взаємодії з конфесіями спричинило непорозуміння між релігійними громадами, неможливість об'єднання населення України, уповільнило вживання української мови в богослужіннях.

Іншим складником мовної ситуації в Україні означеного періоду є розвиток мистецтва. Українська Центральна Рада активно поставила питання формування національного кіномистецтва. Упродовж 1917-1921 рр. було

відзнято кінофільми, що відтворювали етнографічні особливості українського народу, його побут, культуру, традиції. П. Скоропадський видає наказ про українізацію кінематографу, наслідком якого стало створення у серпні 1918 року першої української державної організації «Українфільма». Директорія УНР 08.02.1919 року затверджує «Закон про українські написи на кінематографічних фільмах Української Народної Республіки» [7, с. 43].

Прогресивним явищем у відродженні національної культури часів національно-визвольних змагань був розвиток театрального мистецтва. 12 березня 1917 року відбулися перші вільні збори театральних діячів, а 24 квітня організований Комітет українського національного театру, першочерговим завданням якого було утворення нових труп, складання репертуару для них та переклад п'єс українською мовою. Цього ж року засновано Український національний театр на чолі з І. Мар'яненком. Досить відомими були театр «Музична драма», трупа П. Саксаганського, «Молодий театр» Л. Курбаса, який заявив, що робить прямий поворот до Європи і буде «йти власною українською дорогою» [13]. Майже всі спектаклі трупи О. Суходольського (театр «Тіволі», м. Харків) ставилися українською мовою. У серпні 1918 р. було утворене товариство «Вільний театр», що займалося створенням українських театрів по губерніях та повітах.

Особливо активно українізація здійснювалася у таких сферах суспільного життя, як законодавство, судочинство, військова справа. За часів відновлення української державності 1917-1921 рр. українська мова стає офіційною у сфері законодавства, судочинства, військової справи тощо.

УЦР обов'язковою частиною своєї програми вважала українізацію війська. Всеукраїнські військові з'їзди заклали підвалини для подальшої розбудови української національної армії. У питанні українізації армії Перший всеукраїнський військовий з'їзд «визнає негайною націоналізацію армії за національно-територіальним принципом» [29, с. 66]. Крім того, у постанові «Про освіту на Україні та українізацію військової освіти» з'їзд вимагав активно впровадити в українізованих частинах українську мову: «...відповідно до ухваленої з'їздом резолюції військова освіта повинна переводитись в життя в українському напрямку: а) на українській мові, б) шляхом відкриття військових шкіл од найнижчих до вищих, як-от академія генеральною штабу». З'їзд також вважав необхідним: «1) щоб в учбових командах, де є змога, можна було навчати українців на їх мові; 2) статuti військові і різні підручники щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосуванням; 3) щоб для українських військових громад і гуртків виписувалась література (газети, журнали, книжки і агітаційна література) з коштів державних на таких самих умовах, як виписується література в мові російській» [29, с. 68-69].

Другий Всеукраїнський військовий з'їзд (18-23 червня 1917 р.), підтримуючи постанову Першого Українського військового з'їзду про українізацію війська, доручає Генеральному Українському Військовому Комітетові якнайскоріше розробити детальний план українізації війська і вжити всіх заходів для негайного переведення в життя [29, с. 73]. Третій Всеукраїнський військовий з'їзд (20-30 жовтня 1917 р.) під час обговорення стану україн-

нізації у військах ухвалив відповідну резолюцію, в якій вимагалось реформування армії «на національно-територіальній основі, щоб не були зняряддям денационалізації» [29, с. 81].

Під час аналізу архівних документів звертають увагу Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918 – 1922), Доповіді директорів департаментів та агентів (червень 1918 – січень 1922), Справоздання губернських старост і комісарів (1918 – 1920), в яких простежується ставлення населення до української влади і війська, збережено інформацію про внутрішнє становище в Україні, агітацію, вторгнення большевицької, добровольчої та польської армій на територію України тощо. Ці відомості дають уявлення і про мовну ситуацію періоду відновлення української державності початку ХХ століття, зокрема у законодавстві та судочинстві. Щодо мови судочинства, агентурні відомості від 25 січня 1921 року м. Тарнів подають таку інформацію: «Вироки виносяться на українській мові. Підсудних українців допитують на українській мові. ... «Ревком» також український» [1, с. 205]. Проте вже навесні 1921 року ситуація змінюється. У Звіті від 8 квітня 1921 року зазначається, що «Производство суда ведеться на російській мові (именем Совет[ской] Республ[ики] я, Народный Суд...» [1, с. 246].

Тексти законів, указів, постанов відповідно до рішення УЦР подавалися українською мовою: «...мовою, якою Рада має звертатися, є мова українська» [23, с. 41]. За часів гетьмана П. Скоропадського помітна орієнтація на російсько-українську двомовність, зокрема були спроби надати російській мові статусу державної, вимоги укладати документи двома мовами, впровадження

російської мови як обов'язкової навчальної дисципліни у закладах освіти, відновлення у пресі старої російської орфографії тощо. Якщо протягом 1918 року агентурні відомості подавалися російською мовою, то вже 1919 року доповіді директорів департаментів та агентств, агентурні відомості написані українською. Національний уряд Директорії УНР продовжив відродження національних традицій, набуття українською мовою статусу державної, запровадження її в усі сфери суспільного життя, що сприяло консолідації українського суспільства.

Висновки. Мовна ситуація 10-20-х років ХХ століття певною мірою залежала від загальнополітичних орієнтирів: спочатку – політики царської Росії щодо України, із відновленням української державності – політики українських державних формацій, національно-визвольного руху та соціальної активності українців. За часів Української революції 1917-1921рр. з'явилися передумови для впровадження української мови в усі сфери суспільного життя. Українська мова стає офіційною у сфері законодавства, судочинства, військової справи тощо. Відбувається піднесення освітнього руху, збільшення грамотності серед сільського населення, збільшення кількості періодичних видань, активізація релігійного життя, впровадження української мови в богослужіння, розвиток науки, мистецтва, зокрема кінематографу, театрального та музичного мистецтва. Політика українізації сприяла усвідомленню українським народом етнічної та релігійної ідентичностей, національних цінностей, єдності мови, культури, традицій, необхідності духовного розвитку нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922). Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2018. 612 с.
2. Вусик Г. Типологія станів мовної ситуації в Центрально-Східній Україні в першій половині ХХ ст. Донецьк: Юго-Восток, 2007. 203 с.
3. Георгієвська В. Реклама – рушій розквіту: рекламно-довідкова преса на території Східної України (XIX – початок ХХ ст.): монографія/Вікторія Георгієвська, Наталя Сидоренко. Київ: АДЕФ-Україна, 2010. 320 с.
4. Гирич І. Дзеркало свідомості. Українська преса на початку ХХ століття. URL: <https://tyzhden.ua/History/72426> (дата звернення: 03.02.2020)
5. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. Київ: Веселка, 1991. 46 с.
6. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР. Київ, 2009. 176 с.
7. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Том 1. 688 с.
8. До реформи церковних співів. (Відповідь Кирила Стеценка на запитання анкети). Слово. 26 листопада 1918. № 46. С. 4
9. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): (іст.-бібліогр. етюд). Київ: Держ. вид-во України, 1926. 76 с.
10. Єфремов С. В тісних рямцях: Українська книга в 1798 – 1916 рр. Київ: Укр. наук. ін-т книгознавства, 1926. 30 с.
11. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917 – 1920 рр. *Право України*. 1998. № 9. С. 44-48
12. Крилов І. Система освіти в Україні (1917-1930)/Ін-т для вивчення ССРСР. Мюнхен, 1956. 96 с.
13. Лесь Курбас: Спогади сучасників. Київ: Мистецтво, 1969. 412 с.
14. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: монографія/Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; відп. ред. Т. В. Радзівська. Київ: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2007. 350 с.
15. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект/М. Панчук (кер.), В. Войналович, О. Галенко, В. Устименко та ін. Київ: ІПЕІНД, 2000. 356 с.
16. Огієнко І. І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
17. Підкуймуха Л. Мовна стійкість українців у першій половині ХХ століття (за матеріалами книги «Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття»). *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2018. Том 1. С. 83-87
18. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917–1957). *Наукові записки. Серія «Педагогічна»*. Київ: Радянська школа, 1957. Т. 6. 448 с. 65., с. 297].
19. Про українізацію церкви: доклад, прочитаний на Полтавському Спархіяльному з'їзді духовенства й парафіян, 3-6 травня 1917 р. 4. вид. Лубні, 1917. 12 с.
20. Терлюк І. Російський етнонаціональний чинник у правовій політиці українських державних формацій Наддніпрянщини (1917-1921 роки). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Випуск 62. С. 54-63.
21. Ткач Л. Західноукраїнський варіант літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття і проблема мовної спадкоємності в сучасній Україні. Матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців. Мовознавство: зб. наук. статей. Чернівці: Рута, 2003.

- C. 22-37
22. Українізація 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки: кол. монографія/НАН України, Ін-т історії України; відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 391 с.
  23. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у 2 т. [упоряд. В. Ф. Верстюк та ін.]. Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наук. думка, 1997. 589 с.
  24. ЦДІАК України, ф. 276, оп. 1, спр. 414, арк. 22–23. Засвідчена копія. Машинопис.
  25. ЦДАВО України Фонд 3984. Українська Автокефальна Церква. Відділ Керівничий Опис 4. Справа № 158.
  26. ЦДАВО України. Фонд 3984. Українська Автокефальна Церква. Відділ Керівничий Опис 1. Справа № 26. Відозва Всеукраїнської церковної ради до населення від 5 травня 1920 р.
  27. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 207 с.
  28. Шелухин С. Значіння рідної мови для народності та творчості. Київ, 1911. С. 2 – 3.
  29. Щусь О.Й. Всеукраїнські військові з'їзди. *Історичні зошити*. № 7. Київ, 1992. 88 с.

REFERENCES

1. Archive of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Internal Affairs. Reports of the Departments of State Guard and Political Information (1918–1922). Kyiv, Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies. M.S. Hrushevsky, 2018. 612 p.
2. Usyk G. Typology of states of linguistic situation in Central-Eastern Ukraine in the first half of the twentieth century. Donetsk: Southeast, 2007. 203 p.
3. V. Georgievskaya Advertising - the heyday of prosperity: advertising and reference press in the territory of Eastern Ukraine (XIX - beginning of XX century): monograph/Victoria Georgievskaya, Natalia Sidorenko. Kiev: ADEF-Ukraine, 2010. 320 p.
4. Girich I. Mirror of consciousness. Ukrainian press in the early twentieth century. URL: <https://tyzhden.ua/History/72426>
5. Hrushevsky M.S. About the Ukrainian language and the Ukrainian school. Kiev: Rainbow, 1991. 46 p.
6. Danylevska, O. M. Language in the Revolution and Revolution in the Language: the Language Policy of the Central Rada, Hetmanate and Directoire of the UNR. Kyiv, 2009. 176 p.
7. Directory, Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic. November 1918 - November 1920 pp. Doc. and materials. In 2 volumes, 3 parts. Kyiv: Olena Teliga Publishing House, 2006. Volume 1. 688 p.
8. Before the church singing reform. (Kirill Stetsenko's answer to the questionnaire). Word. November 26, 1918. No. 46. P. 4
9. Ignatienko V. The Ukrainian Press (1816–1923): (Ist-bibliographical sketch). Kiev: State. published in Ukraine, 1926. 76 p.
10. Efremov S. In tight lines: Ukrainian book in 1798 - 1916. Kyiv: Ukr. of sciences. Institute of Book Science, 1926. 30 p.
11. Kopylenko O. Language Problems in Ukrainian Political Thought and Legislation 1917 - 1920 Law of Ukraine. 1998. № 9. P. 44-48
12. Krylov I. The system of education in Ukraine (1917-1930)/Institute for the Study of the USSR. Munich, 1956. 96 p.
13. Les Kurbas: Memories of Contemporaries. Kiev: Art, 1969. 412 p.
14. Language and linguistics in the spiritual life of society: monograph/Institute of Linguistics. O.O. Potebni NAS of Ukraine; resp. red. T.V. Radzievskaya. Kiev: View. House of Dmitry Burago, 2007. 350 p.
15. National Minorities of Ukraine in the Twentieth Century: Political and Legal Aspect/M. Panchuk (Ker.), V. Voynalovich, O. Galenko, V. Ustimenko, etc. Kiev: IPEIND, 2000. 356 p.
16. Ogienko I.I. History of Ukrainian literary language. Kiev: Lybid, 1995. 296 p.
17. Pidkuimukha L. LANGUAGE STABILITY OF UKRAINIANS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY (based on the book Unusual Fates of the Ordinary Women. The Oral History of the Twentieth Century)//Scientific notes NaUKMA. Linguistics. 2018. Volume 1. P. 83-87
18. The development of public education and the teaching of science in the Ukrainian SSR (1917-1957). Scientific notes. Series "Pedagogical". Kyiv: the Soviet school, 1957. Vol. 6. 448 p.
19. About the Ukrainization of the Church: paper read at the Poltava Diocesan Congress of clergy and laity, 3-6 may 4, 1917. look. Lubny, 1917. 12 p.
20. Terlyuk I. Russian ethnic factor in the legal policy of the Ukrainian state formations of the Dnieper (1917-1921 years). Bulletin of Lviv University. Series legal. 2016. The release 62. P. 54-63.
21. Tkach L. West Ukrainian variant of literary language of the late XIX – early XX centuries and the problem of language continuity in modern Ukraine. Materials V Congreve. Intern. the Association of securities. Ukrainists. Linguistics: collection of Sciences. articles. Chernivtsi: Ruta, 2003. P. 22-37
22. Ukrainization of the 1920s and 30s years of age: background, purchase, lessons: count monograph/national Academy of Sciences of Ukraine, Institute of history of Ukraine; resp. the editorship of V. A. Smoliy. Kiev: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine, 2003. 391 p.
23. The Ukrainian Central Council: Documents and materials: in 2 volumes [red. Verstyuk V. F. and others]. Vol. 1: March 4 – December 9, 1917, Kiev: Nauk. idea, 1997. 589 p.
24. CHIAK of Ukraine, f. 276, op. 1, SPR. 414, ark. 22-23. A certified copy. Typescript.
25. CDAVO Ukraine Foundation 3984. The Ukrainian Autocephalous Church. Department Cerviche Description 4. Case No. 158.
26. CDAVO Ukraine Foundation 3984. The Ukrainian Autocephalous Church. Department Cerviche Description 1. Case No. 26.
27. Shevelev Y. Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900-1941): its State and status. Chernivtsi: Ruta, 1998. 207 p.
28. Shelukhin S. The Values of native language for ethnic and creativity. Kiev, 1911. P. 2-3.
29. Shhusj O. J. All-Ukrainian military congresses. Historical notebook. No. 7. Kiev, 1992. 88 p.

To the question of the peculiarities of the language situation in Ukraine 10-20-ies of the twentieth century

V. O. Humeniak

Abstract. The article is devoted to the analysis of the linguistic situation in Ukraine at the beginning of the twentieth century. The scientific literature on the topic is reviewed, basic determinants of the linguistic situation are characterized, features of Ukrainian language spread in educational, publishing, religious and other spheres of public life are highlighted. The peculiarities of the dynamics of the linguistic situation in the aspect of increasing the importance of the Ukrainian word in the cultural life of Ukrainians of the beginning of the last century are traced. Emphasis is placed on the specifics of the language situation in the conditions of instability of political regimes in times of national liberation competitions.

Keywords: *language, nation, language situation, restoration of Ukrainian statehood, national identity.*